

Кулиш С. Н. Тенденции новаторства в поисках модели качественной педагогического образования в конце XIX – начале XX в. (на примере Харьковского Императорского университета)

В статье анализируется деятельность профессорско-преподавательского состава Харьковского Императорского университета в конце XIX – начале XX в. в поисках новаций в педагогическом образовании и их вклад в развитие педагогического образования и науки.

Ключевые слова: Харьковский университет, профессор, педагогика, педагогические курсы учителей, Министерство народного образования, методика.

Kulish S. M. Trends in the Search for Innovative Models of Quality of Teacher Education in the Late XIX – early XX Century (for example, Kharkov Imperial University)

The article analyzes the activities of the faculty of Kharkov Imperial University in the late XIX – early XX century. in search of innovations in teacher education and their contribution to the development of teacher education and science.

Key words: Kharkov University, Professor, pedagogy, teaching courses teachers, Ministry of Education, technique.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2014 р.

Прийнято до друку 24.01.2014 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Вакуленко В. М.

УДК 929Бутовський:613-053.6

П. А. Пілавов

**ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ
ЗДОРОВОГО СПОСІБУ ЖИТТЯ
ЗРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О. БУТОВСЬКОГО**

В умовах реформування соціально-економічних відносин у світовій спільноті, науково-технічного прогресу та культурно-освітньої інтеграції проблема збереження і зміцнення здоров'я людини є однією з актуальних не тільки в Україні, але й у всьому світі. Негативно впливає на здоров'я людини комплекс несприятливих умов життєдіяльності, які є наслідком глобальних криз, технологізації життя, зростання стресового фактора урбаністичного способу життя.

Тому в останні роки спеціалісти різних галузей науки звертають особливу увагу на включення до системи виховання учнівської молоді компонента культури здоров'я як невід'ємної частини загальної

культури особистості. У Національній доктрині розвитку освіти наголошено, що пріоритетним завданням сучасної освіти є „виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності” [7, с. 1]. Таким чином, державна освітня політика в Україні спрямована на формування здоров'я дітей та учнівської молоді та культури здоров'я в умовах відповідно організованого навчально-виховного процесу.

Варто зазначити, що категорія *здоров'я особистості* розглядається в різних аспектах і є предметом вивчення медицини, філософії, соціології, психології та педагогіки. Так, питання гармонізації фізичного і духовного розвитку людини привертало увагу ще стародавніх філософів (Авіцена, Гіппократ), пізніше було розглянуто у творах вітчизняних (Г. Ващенко, А. Духнович, П. Лесгафт, А. Макаренко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський) та зарубіжних (Я. Коменський, Дж. Локк, І. Песталоцці) педагогів-класиків. Теоретико-методологічні засади означеної проблеми сформульовано у працях сучасних дослідників (А. Здравомислов, І. Смірнов, Л. Сущенко). Численні наукові роботи висвітлюють інші окремі питання: формування здорового способу життя з позицій медицини (М. Амосов, Ю. Лісцин, В. Язловецький); психолого-педагогічні аспекти виховання здорового способу життя дітей і молоді (Т. Бойченко, Г. Голобородько, В. Оржеховська, В. Радул, М. Солопчук); формування здорового способу життя засобами фізичного виховання (В. Ареф'єв, О. Вацеба, О. Дубогай, С. Закопайло та ін.).

Важливе місце у науковому доробку талановитих представників світової педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття займає творча спадщина українського О. Бутовського (1838 – 1917) – видатного вченого-просвітителя, чия непересічна постать була несправедливо забута вітчизняними науковцями. О. Бутовський відомий як один із засновників наукової теорії фізичного виховання, керівник-організатор фізкультурно-спортивної та оздоровчої роботи в навчальних закладах, активний громадський діяч, науково-педагогічні ідеї якого актуалізуються в сучасних умовах модернізації освіти. До сьогодні сутність та особливості його педагогічної спадщини не були досліджені й потребують ґрунтовного вивчення.

Мета статті – з'ясувати історико-педагогічні та соціальні фактори, що вплинули на становлення поглядів О. Бутовського та сприяли виникненню ідеї формування здорового способу життя зростаючого покоління.

Новаторська педагогічна діяльність О. Бутовського проявилась у викладацькій та репетиторській практиці; створенні підготовчих курсів із фізичного виховання для офіцерів-вихователів; вивченні та узагальненні передового вітчизняного й зарубіжного досвіду щодо організації фізкультурної освіти та позакласної виховної роботи; участі в педагогічних конгресах; підтримці й поширенні ідей олімпізму;

дослідженні прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду. Усе це дозволило педагогу створити ґрунтовну теоретичну базу для подальшого розвитку на науковому й теоретичному рівнях проблеми формування, зміцнення і збереження здоров'я дітей та молоді засобами фізичної культури і спорту.

Історичні, економічні, культурні та моральні витоки суспільних ідеалів О. Бутовського, способи їх становлення дають можливість зрозуміти світогляд, особливості мислення та методологічні засади його педагогічної системи. Роки його життя й діяльності збігаються з епохою втілення нових ідей, політичних зрушень та соціальних реформ. Непослідовно та суперечливо склалися в той час ідеали української школи, цілі освіти і принципи, відповідно до яких формувалася особистість і будувалося суспільство.

Зважаючи на це, особливої уваги заслуговують історико-педагогічні та соціальні фактори, що сприяли зорієнтованості О.Бутовського на вивчення й розроблення даної проблематики.

Педагогічна діяльність О. Бутовського співпала в часі з посиленням монархічних впливів, що, у свою чергу, зумовило зміну виховної стратегії держави. Пошуки шляхів оптимізації соціально-економічного устрою країни в цей період зумовили нове державне замовлення на виховання особистості, здатної приносити користь вітчизні й государеві. Нестабільна політична ситуація загострила питання військової (допризивної) підготовки та зміцнення фізичних сил учнівської молоді.

Значний вплив на розвиток освітянських ідей того часу мала також фінансова реформа, яка зумовила фінансові обмеження в забезпеченні закладів освіти, культури та медицини.

Після проголошення скасування кріпосного права ліквідувалася особиста залежність селян від поміщиків. Люди отримали право укладати торговельні угоди, вільно займатися промислом чи торгівлею, переходити в інші верстви суспільства, вступати на службу, до навчальних закладів, мати власне рухоме і нерухоме майно, вільно ним розпоряджатися і успадковувати за законом. Отримали вони й громадянські права. Проте шлях від проголошення прав і свобод до їх реалізації був не простим. За отримані земельні наділи, розміри яких, як правило, поступалися попереднім (крім Правобережної України) і які були найгіршими, людей зобов'язали заплатити поміщикам викуп. Через відсутність належної суми грошей вони мусили брати їх у борг у держави, а потім виплачувати з відсотками отриману позику протягом сорока дев'яти років. Наслідком цього була їхня залежність і від поміщика, і від держави, що стало причиною незадовільного рівня умов праці у промисловості, а саме: фізично виснажливий труд, нерегламентована тривалість робочого дня, висока інтенсивності трудового навантаження, наявність професійних шкідливих умов, низький загальний рівень культури праці тощо.

Наслідком тогочасних соціально-економічних і політичних умов були обмеження прав і свобод громадян, зниження духовних цінностей в суспільстві, низький рівень життя українців, недосконала система медичного обслуговування населення, наслідком якої були відсутність профілактики хвороб і пригнічений психологічний стан більшості населення, „утвердження авторитарних, технократичних підходів у сфері державного управління, розгортанні соціальних процесів, розвитку виробництва, науки, мистецтва, вихованні особистості; обмеження гуманітарної складової у суспільній культурі, зниження інтелектуально-культурного рівня суспільства внаслідок репресій проти інтелігенції (учених, письменників, громадських діячів, педагогів, лікарів, військових)” [6].

Важливим кроком в суспільному розвитку стала військова реформа, викликана вимогою реорганізації армії після поразки в Кримській війні. За цією реформою замість рекрутських наборів вводилася загальна військова повинність, від якої звільнялися особи з вищою освітою, духовенство та ін.; значно скоротився термін військової служби; були заборонені тілесні покарання; для офіцерів проведена реорганізація військово-навчальних закладів, у наслідок якої було засновано військові гімназії, юнкерські училища; збільшилася кількість місць у військових академіях. Усе це зумовило інтерес О. Бутовського до проблем недостатньої фізичної підготовки допризовної молоді, що була спричинена погіршенням загального стану здоров'я підлітків, їхніми психічними й моральними перевантаженнями внаслідок пережитих труднощів і втрат, високим рівнем смертності населення в результаті першої світової, голоду та епідемій.

З ініціативи військового міністра П. Ванновського О. Бутовському було запропоновано співпрацю з Головним управлінням військових навчальних закладів. Зокрема, він висвітлював питання організації в кадетських корпусах занять музикою і співом, забезпечення шкільної гігієни, викладання гімнастики і рухливих ігор у військових і цивільних навчальних закладах. Узагальнюючи власний досвід роботи в цей час, вчений зазначав, що брав участь „у роботі з удосконалення виховної та навчальної частини в кадетських корпусах” [3, с. 38]. Принциповий і відповідальний у справах, О. Бутовський докладно і досконало розробляє і публікує з окреслених проблем декілька методичних праць: „Проект інструкції для викладання танців в кадетських корпусах”, „Проект організації рухливих ігор як області фізичної освіти в кадетських корпусах”, „Проект інструкції для навчання співу і музиці в кадетських корпусах”, „Керівництво для виконання гімнастичних вправ у цивільних навчальних закладах”, „Ручна праця і тілесний розвиток”. Така широта поглядів сприяла тому, що Олексій Дмитрович брав участь у різних педагогічних комісіях. Зокрема, з 1888 року він був призначений головою комісії з розробки заходів щодо запобігання “псування зору вихованців кадетських корпусів” і членом

комісії з організації позакласних занять фізичними вправами в кадетських корпусах [5].

Становлення і розвиток фізичної культури в школах слід розглядати в загальному контексті економічного, політичного, культурного розвитку України того періоду. У 1864 р. в країні було прийнято новий Статут кадетських корпусів, який передбачав посаду вчителя гімнастики. Заняття гімнастикою не були обов'язковими для всіх і проводилися тільки для бажаючих. У 1889 р. з ініціативи військового відомства фізичне виховання (гімнастика) стає обов'язковим предметом у середніх школах. Змістом її були військово-стройові вправи і гімнастика.

Значний вплив на розвиток ідей щодо формування здорового способу життя підлітків О. Бутовського мали перебування за кордоном, де він вивчав передовий педагогічний досвід фізичного виховання. Це дозволило вченому порівняти особливості розвитку ідей формування гармонійної особистості в європейській та вітчизняній педагогіці, а також виробити свій погляд на зміст і організацію фізкультурної освіти дітей та молоді, де цільовою установкою в процесі розвитку ідеалу є формування рекреаційної фізичної культури особистості, яка включає такі компоненти:

освітній (когнітивний) – наявність стійких знань про своє здоров'я, шляхи його збереження і зміцнення;

аксіологічний (емоційно-ціннісний) – сприйняття здоров'я як вищої людської цінності, мотиваційно-ціннісних орієнтацій на збереження і зміцнення здоров'я;

поведінковий – реалізація знань, що сформовані в практичній діяльності та виражаються в культурі праці, побуту, дозвілля; культурі ставлення до свого здоров'я, культурі ведення здорового способу життя;

результативний – досягнення стану задоволеності і суб'єктивного благополуччя, комфортного психологічного стану від рухової діяльності, спілкування і міжособистісними відносинами в групі однолітків.

Вчений зазначав, що в багатьох країнах проблеми фізкультурної освіти знаходять розуміння і підтримку у вищих колах влади, а в Україні цим питанням не приділяється належної уваги. Його турбувала відірваність теорії від практики, неоптимальне співвідношення у змісті освіти теоретичних знань і практичних умінь і навичок, неувага держави до формування морально і фізичного здорових громадян. У зв'язку з цим Олексій Дмитрович підкреслював необхідність створення освітніх закладів нового типу – установ, які виконували навчальну (підготовка вчителів „тілесних вправ”) і наукову (розвиток „науки фізичного виховання”) функцій. Отже, система вітчизняного фізичної освіти потребувала певного вдосконалення, стала одним із чинників формування науково-педагогічних поглядів О. Бутовського.

Саме соціальна функція здоров'я, на погляд педагога, „полягає у забезпеченні готовності індивіда до реалізації завдань суспільства зі збереження та розвитку стійкого соціоприродного середовища, створення умов та вироблення засобів його творчого перевтілення в інтересах усіх людей, з фізичного та духовного відтворення людини як представника біологічного виду та розумної соціальної істоти” [4, с. 235].

Таким чином, можемо констатувати, що на формування науково-педагогічних поглядів О. Бутовського щодо ідей формування здорового способу життя зростаючого покоління вагомий вплив мали такі чинники:

- політичні зрушення;
- соціальні реформи;
- військові реформи;
- гострі соціальні протиріччя, вирішення яких учений вбачав у піднесенні ролі фізичної культури і спорту у вітчизняній школі;
- наукове та навчально-педагогічне середовище, в якому вчений продовжував освоювати наукові знання і почав власну педагогічну діяльність;
- співробітництво з Головним управлінням військових навчальних закладах військового міністерства, під час якої відбулося визначення та усвідомлення сутності його педагогічної платформи;
- передовий педагогічний досвід фізичного виховання європейських країн.

Названі фактори, які складають діалектичну єдність, сприяли розвитку системи педагогічних поглядів О. Бутовського на формування здорового способу життя зростаючого покоління, які спиралися на уявлення про синтез природних і соціальних процесів, гуманістичний й раціоналістичний філософський підходи і відзначалися прогресивним характером, свободою мислення, критичністю і конструктивністю теоретичних ідей.

Вплив різноманітних соціальних чинників на погляди О. Бутовського призвели до узагальнення ним суспільних підходів у формуванні здорового способу життя зростаючого покоління, вироблення власної концепції педагогіки.

Під ідеалом людини з високим рівнем здоров'я О. Бутовський розумів цілісну, гармонійну особистість, яка поєднує фізичні, психічні, духовні характеристики, спроможну до ефективного виконання соціальних, особистих, професійних функцій, готову до постійного саморозвитку та самовдосконалення протягом усього життя [1, с 67]. Індивідуальна функція здорового способу життя є одним з вирішальних факторів гармонійного розвитку особистості дитини, для якої здоров'я є найважливішою духовною цінністю та загальною умовою ефективної праці, пізнання, спілкування та творчості.

Отже, педагог був переконаний, що здоров'я людини – це індивідуально достатній та максимально можливий для певної особистості рівень гармонійного розвитку духовних, психічних і

фізичних сил, що забезпечує їй ефективне та повноцінне виконання всіх соціальних, професійних та інших функцій.

Таким чином, можемо зробити висновок, що формування здорового способу життя залежить не лише від самого стану здоров'я, а й від певних соціальних, економічних, історико-педагогічних та культурних чинників. Зміст понять „здоров'я людини” та „здоровий спосіб життя” різний, проте вони мають тісний причинно-наслідковий зв'язок. Здоровий спосіб життя – це процес фізичного, психологічного та соціального саморозвитку особистості, при якому вона набуває більш універсальних способів адаптації до постійно змінюваних умов природного і соціального середовища. Формування у дитини здорового способу життя передбачає також створення прийнятних, комфортних зовнішніх умов, залучення його в такі форми діяльності, щоб ведення здорового способу життя стало його природною потребою і життєвою необхідністю.

Отже, у межах статті розкрито історико-педагогічні та соціальні фактори, що вплинули на становлення поглядів О. Бутовського та сприяли виникненню ідеї формування здорового способу життя зростаючого покоління.

Список використаної літератури

- 1. Бутовский А. Д.** Наставление для производства гимнастических упражнений в гражданских учебных заведениях. Вольные движения / Алексей Дмитриевич Бутовский // Собрание сочинений : в 4 т. / А. Д. Бутовский ; [укл. С. Н. Бубка, М. М. Булатова]. – К., 2009. – Т. 2. – С. 6 – 132.
- 2. Бутовский А. Д.** Система шведской педагогической и военной гимнастики / Алексей Дмитриевич Бутовский // Собрание сочинений : в 4 т. / А. Д. Бутовский ; [укл. С. Н. Бубка, М. М. Булатова]. – К., 2009. – Т. 1. – С. 110 – 276.
- 3. Бутовский А. Д.** Телесные упражнения как предмет преподавания / Алексей Дмитриевич Бутовский // Собрание сочинений : в 4 т. / А. Д. Бутовский ; [укл. С. Н. Бубка, М. М. Булатова]. – К., 2009. – Т. 2. – С. 177 – 333.
- 4. Ващенко Г.** Твори : у 4 т. / Г. Ващенко. – К. : Школяр : Фада ЛТД, 2000. – Т. 4 : Праці з педагогіки та психології. – 416 с.
- 5. Драга В.** Биографический очерк о жизни и деятельности А. Д. Бутовского / В. Драга, М. Зубаль // Бутовский А. Д. Избранные произведения / авт.-сост. : В. В. Драга, М. Д. Зубаль ; под ред. А. В. Домашенко. – М. : Ничлава, 2007. – С. 7–16.
- 6. История Украины :** (курс лекций) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.ukrmap.su/ru-uh 9.373.html. – Назва з екрана. – Дата звернення: 28.10.13.
- 7. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта.** – 2002. – № 26.
- 8. Савченко О. Я.** Екологія дитинства / О. Я. Савченко // Початкова шк. – 2000. – № 11. – С. 1 – 4.

Пілавов П. А. Фактори розвитку ідей формування здорового способу життя зростаючого покоління у педагогічній спадщині О. Бутовського

У статті розглянуто історичні, економічні, культурні та соціальні фактори, які вплинули на розвиток педагогічних ідей О.Бутовського щодо формування здорового способу життя у зростаючого покоління. Також розкриті способи становлення теоретичних положень О. Бутовського, що дають можливість зрозуміти світогляд, особливості мислення та методологічні засади його педагогічної системи. У процесі дослідження висвітлено погляди педагога на формування здорового способу життя особистості, гуманізацію та валеологізацію навчально-виховного процесу в освітніх закладах другої половини XIX – початку XX століть. Розкрито внесок ученого в розвиток вітчизняної педагогічної думки, обґрунтовано актуальність його педагогічних ідей. Указано на особливості педагогічного новаторства О. Бутовського. Проаналізовано теоретичну базу для подальшого розвитку на науковому й теоретичному рівнях проблеми формування, зміцнення і збереження здоров'я дітей та молоді засобами фізичної культури і спорту.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, формування здорового способу життя школярів, рекреаційна фізична культура особистості, історико-педагогічні та соціальні фактори розвитку теорії О.Бутовського щодо формування здорового способу життя зростаючого покоління.

Пілавов П. А. Факторы развития идей формирования здорового образа жизни подрастающего поколения в педагогическом наследии О. Бутовского

В статье рассмотрены исторические, экономические, культурные и социальные факторы, которые повлияли на развитие педагогических идей О. Бутовского по формированию здорового образа жизни у подрастающего поколения. Также раскрыты способы становления теоретических положений О. Бутовского, позволяющие понять мировоззрение, особенности мышления и методологические основы его педагогической системы. В процессе исследования отражены взгляды педагога на формирование здорового образа жизни личности, гуманизации и валеологизации учебно-воспитательного процесса в образовательных учреждениях второй половины XIX – начала XX веков. Раскрыты вклад ученого в развитие отечественной педагогической мысли, обоснована актуальность его педагогических идей. Указаны особенности педагогического новаторства О. Бутовского. Проанализирована теоретическая база дальнейшего развития на научном и теоретическом уровнях проблемы формирования, укрепления и сохранения здоровья детей и молодежи средствами физической культуры и спорта.

Ключевые слова: здоровье, здоровый образ жизни, формирование здорового образа жизни школьников, рекреационная физическая культура личности, историко-педагогические и социальные факторы развития теории А. Бутовского относительно формирования здорового образа жизни у школьников.

Pilavov P. A. Factors of Development of the Ideas of the Formation of the Healthy Life-Style of the Growing Generation in the Pedagogic Heritage of O. Butovskiy

The article deals with the problem of clarification of the historical and pedagogical and social factors that influenced the making up of views of O. Butovskiy and contributed to the appearance of his ideas of the formation of the healthy life-style of the growing generation.

The author points out that the historical, economic, cultural, and moral origins of the social ideals of O. Butovskiy, as well as the methods of formation of them, allow understanding the pedagogue's world-view, the peculiarity of thinking, and the methodological framework of the pedagogical system. The years of his life and activity coincide with the period of implementation of new ideas, political changes, and social reforms. At that time, the ideals of the Ukrainian school, as well as the education objectives and principles, according to which the personality was formed and society was based, were set up in an inconsequent and contradictory way.

It has been concluded that the formation of a healthy life-style depends not only on the health state, but also on certain social, economic, historical and pedagogical, and cultural factors. The notions of „health” and „healthy life-style” are different, but they have a close cause-and-effect relationship. Healthy life-style is the process of physical, psychological and social self-development of a person, at which he acquires more universal ways of adaptation to the constantly changing conditions of the natural and social environment. The formation of a child's healthy life-style involves the creation of suitable, comfortable environmental conditions; attraction to such forms of activity that would make a healthy life-style his natural need and necessity.

Key words: health, healthy life-style, formation of healthy life-style of schoolchildren, recreational physical culture of personality, historical, pedagogical and social of development of O. Butovskiy's theory regarding the formation of healthy life-style of pupils.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2014 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Савченко С. В.